

## NOMODDIY AKTIVLAR BILAN BOG‘LIQ MUOMALALARNI BUXGALTERIYA HISOBIDA TO‘G‘RI AKS ETTIRILGANLIGI AUDITI

*Kattabekov Anvar Abdujabborovich*  
*Toshkent Kimyo xalqaro universiteti*  
*magistranti, a.kattabekov@kiut.uz*  
**Ilmiy rahbar: S.A.Jumanazarov**  
*Toshkent Kimyo xalqaro universiteti*  
*dotsenti, s.jumanazarov@kiut.uz*

**Annotatsiya.** Ushbu tezisdagi nomoddiy aktivlar bilan bog‘liq muomalalarni buxgalteriya hisobida to‘g‘ri aks ettirilganligi auditini tashkil etish, o‘tkazish tartibi ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, nomoddiy aktivlarni balansga kirim qilish va ularni baholash ham yoritilgan.

**Kalit so‘zlar.** nomoddiy aktiv, gudvill, franshiza, dastlabki qiymat, qoldiq qiymat.

Nomoddiy aktivlar korxonada faoliyatining yanada ravnaq topib borayotganligini namoyon etuvchi baholash ko‘rasatkichlardan biri, desak xato qilmaymiz. Bunday deyishimizning asosiy sababi shundaki, savdo markalari, gudvill, franshiza kabilar aynan korxonada salohiyatidan kelib chiqib belgilanadigan nomoddiy aktivlar tarkibiga kiradi hamda ular aynan korxonada nufuziga asoslangan bo‘ladi.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida nomoddiy aktivlarning tobora salmoqli ahamiyat kasb etib borayotganligini hisobga olgan holda, ularning hisobi to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganligi va ulardan samarali foydalanilayotganligini auditorlik tekshiruvlaridan muntazam ravishda o‘tkazib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Audit bunga vakolatli bo‘lgan shaxslar - auditorlar tomonidan, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning moliyaviy hisobotining ishonchliligi hamda moliyaviy va xo‘jalik operatsiyalar O‘zbekiston Respublikasi amaldagi qonunchiligi va boshqa me‘yoriy hujjatlarga muvofiq ekanligini aniqlash maqsadida mustaqil ekspertiza va tahlil qilish, buxgalteriya hisobi va boshqa moliyaviy hisobotlarga qo‘yiladigan talablarga muvofiqligini, ularning to‘liqligi va aniqligini tekshirish demakdir.

Shu nuqtai-nazardan qaraganda, nomoddiy aktivlar auditining maqsadi - O‘zbekiston Respublikasidagi qonunchilik asosida nomoddiy aktivlarning holati, harakati, baholanishiga ob’ektiv baho berishdan iborat. Bunda nomoddiy aktivlar hisobining ishonchliligini hamda amalga oshirilgan moliyaviy va xo‘jalik operatsiyalarining me‘yoriy hujjatlarga muvofiqligini aniqlashdan iborat.

Tekshiruv jarayonida nomoddiy aktivlarni sotib olish bilan bog‘liq muomalalar buxgalteriya hisobiga doir me‘yoriy hujjatlar va soliqqa tortishga

## BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

doir qonunchilik talablariga muvofiq hisobga olinganligi aniqlanadi. Nomoddiy aktivlar kirimiga doir muomalalarni hisobda aks ettirish uslubi ularning olinish manbalariga bog‘liq. Kelib tushadigan nomoddiy aktivlarning qiymati korxonada balansiga kiritilishi lozim.

Nomoddiy aktivlar quyidagilar natijasida korxonada balansiga kiritiladi:

- a) tadqiqotlar tugaganidan so‘ng yaratilgan ob‘ektning qabul qilish-topshirish;
- b) oldi-sotdi shartnomasi bo‘yicha ob‘ektning sotib olish;
- c) ustav kapitaliga muassislar (ishtirokchilar)ning ulushi ko‘rinishida kelib tushish;
- d) tekinga kelib tushish (hadya shartnomasi bo‘yicha);
- e) ayirboshlash;
- f) ortiqcha (hisobga olinmagan) nomoddiy aktivlar ob‘ektlarini aniqlash va boshqa asoslarga ko‘ra.

Korxonaning o‘zi tomonidan yaratilgan (ishlab chiqilgan) nomoddiy aktivlarning boshlang‘ich qiymati ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqishlarga haqiqiy xarajatlar summasi sifatida aniqlanadi.

Debet 0410-0490 Nomoddiy aktivlarni hisobga oluvchi schyotlar

Kredit 0830 Nomoddiy aktivlarni xarid qilish

Barcha turdagi nomoddiy aktivlarning dastlabki bahosi boshlang‘ich qiymat bo‘lishi kerak va ular buxgalteriya hisobiga ushbu qiymat bo‘yicha qabul qilinadi. Haq evaziga sotib olingan nomoddiy aktivlarning boshlang‘ich qiymati quyidagi xarajatlardan tashkil topadi:

- a) huquqdan voz kechish (sotib olish) shartnomasiga muvofiq huquq egasi (sotuvchi)ga to‘langan summalar;
- b) huquq egasining mutlaq huquqidan voz kechishi (sotib olish) munosabati bilan amalga oshirilgan ro‘yxatdan o‘tkazish yig‘imlari, davlat bojlari, patent bojlari va boshqa shunga o‘xshash to‘lovlar;
- c) bojxona bojlari va yig‘imlari;
- d) nomoddiy aktivlarni sotib olish munosabati bilan to‘lanadigan soliqlar va yig‘imlar summalari (agar ular qoplanmasa);
- e) nomoddiy aktivlarni sotib olish bilan bog‘liq axborot va maslahat xizmatlari uchun to‘langan summalar;
- f) nomoddiy aktivlar ular orqali sotib olingan vositachilarga to‘lanadigan haqlar;
- g) asosiy vositalar ob‘ektlarini etkazib berish tavakkalchiligini sug‘urtalash bo‘yicha xarajatlar;
- h) aktivdan maqsadga ko‘ra foydalanish uchun uni yaroqli holatga keltirish bilan bevosita bog‘liq boshqa xarajatlar.

Sotib olingan nomoddiy aktivlarga haq to‘lash bilan bog‘liq xarajatlar (akkreditiv ochish bo‘yicha xarajatlar, o‘tkazmalar uchun bankning vositachilik haqi, nomoddiy aktivlarni chet el valyutasiga sotib olish chog‘ida valyuta konvertatsiyasi bo‘yicha vositachilik haqi va bankning boshqa xizmatlari), sotib olish bo‘yicha kontraktlarni tayyorlash va ro‘yxatdan o‘tkazish bilan bog‘liq

## **BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI**

xarajatlar hamda aktivlarni sotib olish bilan bevosita bog‘liq bo‘lmagan boshqa xarajatlar nomoddiy aktivlarning boshlang‘ich qiymatiga kiritilmaydi, balki ular sodir bo‘lgan hisobot davrida davr xarajatlar sifatida tan olinishi kerak.

Agar shartnoma shartlarida to‘lovni kechiktirish yoki bo‘lib-bo‘lib to‘lash nazarda tutilgan bo‘lsa, sotib olingan nomoddiy aktivlarga haq to‘lash chog‘ida haqiqiy xarajatlar buxgalteriya hisobiga dastlab tan olingan kreditorlik qarzi summasi bo‘yicha qabul qilinadi. Chet el valyutasida sotib olingan nomoddiy aktivlarning boshlang‘ich qiymati yuqorida haq evaziga sotib olish kabi nazarda tutilgan tegishli xarajatlarni hisobga olgan holda, sotib olish sanasidagi chet el valyutasidagi summalarni O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki kursi bo‘yicha qayta hisoblash yo‘li bilan so‘mda belgilanadi.

Korxonaga ustav kapitaliga ulush hisobiga olingan nomoddiy aktivlarning boshlang‘ich qiymati agarda O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida boshqa hol nazarda tutilmagan bo‘lsa, korxonaga muassislari (ishtirokchilari) tomonidan kelishilgan ularning puldagi bahosi tan olinadi:

Debet 0410-0490 Nomoddiy aktivlarni hisobga oluvchi schyotlar

Kredit 4610 Ustav kapitaliga ta‘sischilarning ulushlari bo‘yicha qarzi

Korxonaga tomonidan boshqa shaxslardan tekinga (hadya shartnomasi bo‘yicha) va davlat subsidiyasi hisobiga olingan nomoddiy aktivlarning boshlang‘ich qiymati mazkur 7-BHMSning 14-bandida nazarda tutilgan xarajatlarni hisobga olgan holda, agarda joriy qiymat ushbu turdagi nomoddiy aktivlar uchun faol bozorni hisobga olgan holda belgilangan bo‘lsa, ishonchli hisoblangan joriy qiymat bo‘yicha aniqlanadi. Ushbu turdagi nomoddiy aktivlar uchun faol bozor mavjud bo‘lmagan taqdirda, ularning boshlang‘ich qiymati nominal qiymat bo‘yicha yoki agarda nomoddiy aktivni foydalanishga yaroqli holatga keltirish bilan bog‘liq haqiqiy xarajatlar mavjud bo‘lsa, ularning summasi bo‘yicha aniqlanadi.

Tekinga (hadya shartnomasi bo‘yicha) olingan nomoddiy aktivlar buxgalteriya hisobida quyidagicha qayd etilishi lozim:

Debet 0410-0490 Nomoddiy aktivlarni hisobga oluvchi schyotlar

Kredit 8530 Tekinga olingan mulk

Qonun hujjatlarida belgilangan tartibda xuddi shunday nomoddiy aktivga ayirboshlash yo‘li bilan olingan nomoddiy aktivning boshlang‘ich qiymati berilgan nomoddiy aktivning qoldiq qiymatiga teng. Nomoddiy aktiv qo‘shimcha to‘lov bilan ayirboshlangan holatlarda xuddi shunday nomoddiy aktivga almashtirish yo‘li bilan xarid qilingan nomoddiy aktivning boshlang‘ich qiymati berilgan nomoddiy aktivning ayirboshlanish chog‘ida o‘tkazilgan (olingan) pul mablag‘lari yoki ularning ekvivalentlari summasiga oshirilgan (kamaytirilgan) qoldiq qiymatiga teng.

Nomoddiy aktiv qo‘shimcha to‘lov bilan ayirboshlangan holatlarda xuddi shunday bo‘lmagan nomoddiy aktivga almashtirish yo‘li bilan xarid qilingan nomoddiy aktivning boshlang‘ich qiymati berilgan nomoddiy aktivning ayirboshlanish chog‘ida o‘tkazilgan (olingan) pul mablag‘lari yoki ularning ekvivalentlari summasiga oshirilgan (kamaytirilgan) qoldiq qiymatiga teng.

# BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

Qonun hujjatlarida belgilangan tartibda majburiyatlarni (to‘lovni) pul ko‘rinishida bo‘lmagan mablag‘lar bilan bajarish nazarda tutiladigan shartnomalar bo‘yicha olingan nomoddiy aktivlarning boshlang‘ich qiymati deb korxonadan berilgan yoki berilishi lozim bo‘lgan qimmatliklarning qiymati tan olinadi. Korxonadan berilgan yoki beriladigan mavjud qimmatliklarning joriy qiymati korxonaning taqqoslash sharti bilan shunga o‘xshash mavjud bo‘yliklari joriy qiymatini belgilaydigan narxlardan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Korxonadan berilgan yoki beriladigan mavjud qimmatliklarning joriy qiymatini belgilash imkoniyati mavjud bo‘lmagan taqdirda, majburiyatlarni (to‘lovni) pul ko‘rinishida bo‘lmagan mablag‘lar bilan bajarish nazarda tutiladigan shartnomalar bo‘yicha korxonadan olingan nomoddiy aktivlarning qiymati shunga o‘xshash nomoddiy aktivlarning taqqoslash sharti bilan sotib olinadigan joriy qiymatdan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Nomoddiy aktivlar auditini amalga oshirish hisob siyosati mukammalligini belgilash, nomoddiy aktivlar tarkibini tahlil qilish, baholanishining asoslanganligi, qabul qilinishidagi dastlabki hujjatlarning to‘ldirilganligi, amortizatsiya me‘yorlari va usullari, hisobdan chiqarilishining huquqiy jihatdan to‘g‘riligini tekshirish imkonini beradi.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Dusmuratov R.D., Jumanazarov S.A., Boltayev A.S. Principles of accounting. O‘quv qo‘llanma. – T.: Yahil yaproq nashriyoti, 2024. – 268 b.
2. Karimov A.A., Kurbanbayev J.E., Jumanazarov S.A. Moliyaviy hisob va hisobot. Darslik. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2019. – 397 b.
3. Karimov A., Kurbanbayev J., Jumanazarov S. Buxgalteriya hisobi. Darslik. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2019 y. 624 b.
4. Каримов А., Мухаммедова Д., Жуманазаров С. Бухгалтерский учёт I часть. Учебник. – T.: ЧП «Nur durdonalari», 2021 г. 312 стр.
5. To‘uchiyev A. va boshqalar. Audit. Darslik. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2019 y. 408 b.
6. Tulaxodjayeva M.M. Ilhamov Sh.I. va boshq. Audit. 2-qism. Darslik. - T.: Iqtisodiyot. 2018 y. 405 b.
7. Raximov M.Y., Kalandarova N.N. Moliyaviy tahlil. Darslik. T.: Iqtisod-: Moliya, 2019. -736 b.
8. Сагдиллаева З.А., Юлдашева У.А., Алимов Б.Б. Финансовый анализ.: Учебник -T.: Иктисод-Молия, 2019. - 444 с.
9. Рахимов, М. Ю., & Рузмаматов, А. К. (2024). Янги лойиҳалар бошқарувидаги иқтисодий дастакларни такомиллаштириш. *World scientific research journal*, 23(2), 362-375.
10. Raximov, M. Y. (2015). Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili. O‘quv qo‘llanma. T.: “Iqtisod-moliya”.
11. Чориев И.Х. (2023). Молиявий ҳисоботлардаги хатоликларни аниқлашда таҳлилий амаллардан фойдаланишнинг услубий



жихатлари. *Scientific Journal of “International Finance & Accounting*, Issue 1, February 2023..

12. Қличев, Б. (2021, май 21). Маҳсулот (иш, хизматлар) га баҳо шакллантириш масалалари. Бухгалтерия ҳисоби ва аудиторлик фаолиятини халқаро стандартлар асосида ташкил этишнинг долзарб масалалари. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10647005>

13. Сагдиллаева, З. А., & Файзиев, У. Ш. (2023). АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ФИНАНСОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ. In *Бухгалтерский учет, анализ и аудит: история, современность и перспективы развития* (pp. 201-207).

14. Қличев, Б. (2021, май 21). Ўзбекистонда ишбилармонлик фаоллиги таҳлилини ташкил этиш. Бухгалтерия ҳисоби ва аудиторлик фаолиятини халқаро стандартлар асосида ташкил этишнинг долзарб масалалари. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10646960>

15. Рахимов, М. Ю., Мавланов, Н. Н., & Каландарова, Н. Н. (2022). Экономический анализ. Учебник. Т.: «Экономика-Финансы.

16. Қличев, Б. (2021, май 5). Ишбилармонлик фаоллиги индекси таҳлили. *Biznes-tahlilni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10647021>

17. Чориев И.Х. (2023). Молиявий инвестициялар ҳисобини такомиллаштириш. *Scientific Journal of “International Finance & Accounting*, Issue 2, April 2023.

18. Қличев, Б. (2022, сентябрь 16). Операцион фаолият таҳлилида харидор танлови асосида маҳсулотга баҳо шакллантириш масалалари. Инновацион ёндашув асосида молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини жорий этиш. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10647059>

19. Mamatqulov A.X. (2024). Qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarish hisobi va tahlilini takomillashtirish. *Jahon ilmiy tadqiqot jurnali*, 26(3), 132–140. <http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3256>

20. Сагдиллаева, З., Чориев, И., Максмутов, А., & Юлдашева, Ю. (2007). Экономический анализ.

21. Қличев Бахтиёр Пардаевич. (2024). Ишчилар қўнимсизлиги таҳлили. *World Scientific Research Journal*, 23(2), 287–294. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3042>

22. У.А. Нурманов. (2024). ЖОРИЙ АКТИВЛАРНИ ҚЎЛЛАШ ЖАРАЁНИДА БОШҚАРИШ ФУНКЦИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. *World Scientific Research Journal*, 26(3), 140–147. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3257>

23. Pardayevich, K. B. (2022). ANALYSIS OF PRODUCT PRICING BASED ON PRODUCT PARAMETERS AND CUSTOMER CHOICE. *Journal of new century innovations*, 6(1), 67-79

24. Mamatqulov A.X. (2023). Paxtani qayta ishlash korxonalarida xarajatlarini boshqarish va hisobga olish usullari. *Moliya ilmiy jurnali*, 3-son.

## BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ORQALI AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISH MASALALARI

---

25. Mamatqulov A.X.(2023). Paxtani qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlari bo‘yicha tannarxni hisoblash usullarini takomillashtirish [https://gospodarkainnowacje.pl/index.php/issue\\_view\\_32/articleview1910](https://gospodarkainnowacje.pl/index.php/issue_view_32/articleview1910)

26. Yuldashevna, R. U. (2022). Monitoring of Credit Risks as Financial Resources In Commercial Banks. *International journal of trends in business administration*, 12(1).

27. Rozmatova Umida Yuldashevna. (2024). NOMODDIY AKTIVLAR AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH. *World Scientific Research Journal*, 26(3), 177–184. Retrieved from

<http://www.wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/3261>

28. Rozmatova Umida Yuldashevna. (2023). IQTISODIYOTNI RIVOJLANISH ISTIQBOLLARIDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI . *World Scientific Research Journal*, 16(1), 20–22. Retrieved from

<http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/2693>

